

Η ΣΧΕΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΚΑΙ Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΛΣΑΜΩΝ

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες προσέδωκαν μὲν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας ἰσαξίον πρὸς τοὺς πολιτικοὺς νόμους νομοθετικὸν κῦρος διὰ διατάξεων διατηρηθεισῶν ἐν ἰσχύϊ καθ' ἅπασαν τὴν βυζαντινὴν περίοδον¹, ἀλλ' οὐδὲως ἀπεξενώθησαν τῆς ἐξουσίας τοῦ νομοθετεῖν ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων διὰ νόμων, οὐ μόνον συμπληροῦντων ἀλλὰ καὶ τροποποιούντων ἢ καταργούντων τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, εἰς τρόπον ὥστε, κατὰ τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῶν περὶ ὧν πρόκειται διατάξεων, οἱ κανόνες διατηροῦν τὸ νομοθετικὸν τῶν κῦρος μόνον ἔφ' ὅσον δὲν τροποποιηθῶν ἢ καταργηθῶν ὑπὸ μεταγενεστέρου αὐτοκρατορικοῦ νόμου. Περὶ ἀνωτέρας τυπικῆς τούτων δυνάμεως ἀποκλειούσης τὴν ὑπὸ πολιτικοῦ νόμου κατάργησιν ἢ τροποποίησιν τῶν οὐδεὶς γίνεται λόγος².

Ἐν τούτοις ὁ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος σχολιάσας τὸν Νομοκάνονα εἰς ΙΔ' τίτλους Θεόδωρος Βαλσαμῶν παρίσταται ὡς δεχόμενος ὑπερτέραν ἔναντι τῶν νόμων γενικῶς τυπικὴν ἰσχὴν τῶν κανόνων, μὴ δυναμένων τῶν πρώτων νὰ τροποποιήσουν τοὺς δευτέρους. Οὕτω τοῦλάχιστον ἀντι-

¹ Οὕτως ἰδίᾳ νεαρὰ Ἰουστινιανοῦ 131 (ἔτ. 545) κεφ. 1 καὶ ὑπὸ εὐρυτέραν διατύπωσιν ἐν Βασιλικοῖς Ε' 3. 2 : «*θεοπίζομεν τοίνυν τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἀγίους ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας τοὺς ὑπὸ τῶν ἀγίων ἐπιτὰ (νεαρὰ «τεσσάρων») συνόδων ἐπιτεθέντας ἢ βεβαιωθέντας... τῶν γὰρ προειρημένων ἀγίων (νεαρὰ «τεσσάρων») συνόδων καὶ τὰ δόγματα καθάπερ τὰς θείας γραφὰς δεχόμεθα καὶ τοὺς κανόνας ὡς νόμους φυλάττομεν*». Πρβλ. ἔτι νεαρὰς τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος 6 (ἔτ. 535) κεφ. 1, 137 (ἔτ. 565) πρ.

² Βλ. τὴν λαμπρὰν ἀνάπτυξιν τοῦ Π. Πουλίτσα, *Σχέσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας* ἰδίᾳ ἐπὶ ἐκλογῆς ἐπισκόπων, τευχ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1946 ἰδίᾳ σελ. 23 - 180, εἰς ἣν ὡς καὶ τὴν ἐνταῦθα ὑποδεικνυομένην βιβλιογραφίαν πρὸς ἀποφυγὴν ἀσκοποῦ μακρηγορίας διὰ τὰ ἐπὶ μέρους παραπέμπω. Πρβλ. ἔτι διὰ τὰς ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει σχέσεις ἐκκλησίας καὶ πολιτείας τὸ νεώτατον ἱστορικὸν ἔργον τοῦ H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, τόμ. I, Weimar 1950 § 8 καὶ πρὸ πάντων τὴν ἐνταῦθα βιβλιογραφίαν. Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴ εἶναι μάλιστα ἡ ἐν νεαρῇ 7 δήλωσις τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ' τοῦ σοφοῦ, καθ' ἣν δσάκις κρίνει ἀτυχῆ τὴν ὑπὸ τῶν κανόνων προκρινομένην λύσιν δὲν διστάζει νὰ προβαίη εἰς νομοθετικὴν τούτων τροποποίησιν.

λαμβάνονται, ἐὰν καλῶς τοὺς ἐνόησα, οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς ¹ τὸ νόημα τῆς σχετικῆς φράσεως τοῦ βυζαντινοῦ κανονολόγου ²: «*Ἐπισημείωσαι τὴν παροῦσαν ἐρμηνείαν, καὶ ἔχων αὐτὴν ἐπὶ μνήμης, λέγε τοὺς κανόνας ἰσχύειν πλέον τῶν νόμων· οἱ μὲν γάρ, ἤγουν οἱ κανόνες παρὰ βασιλέων, καὶ ἁγίων πατέρων ἐκτεθέντες καὶ στηριχθέντες ὡς αἱ θεῖαι γραφαὶ δέχονται· οἱ δὲ νόμοι παρὰ βασιλέων μόνον ἐδέχθησαν ἢ συνετέθησαν, καὶ διὰ τοῦτο οὐ κατισχύσουσι τῶν θείων γραφῶν οὐδὲ τῶν κανόνων*». Ἡ μεμονωμένη ³ αὕτη διδασκαλία τοῦ Βαλσαμῶνος παρίσταται τοσοῦτω μᾶλλον περιέργως, ὅσῳ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀλλαχοῦ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ του ἔργου φαίνεται δεχόμενος τὸ δυνατόν τῆς ὑπὸ αὐτοκρατορικοῦ νόμου τροποποιήσεως ἢ καταργήσεως ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος ⁴.

¹ Ἄλλ' ἔχει πράγματι τὴν ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἀποδιδομένην κατὰ τὰ ἀνω-

¹ Μ. Ποτλῆ, Εἰσαγωγικὸν μάθημα εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας δίκαιον (1859) ἐν Νέοις Πανδέκταις τόμ. Ε', Ἐν Ἀθήναις 1906 σελ. 155, C. W. E. Heimbach, Griechisch-römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit ἐν Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Gruber τόμ. LXXXVI (1868) σελ. 223, N. Milasch, Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μετάφρ. Μ. Ἀποστολοπούλου, Ἐν Ἀθήναις 1906 σελ. 71 ἐπ., Γρ. Κασσιμάτη, Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες ὡς πηγὰὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἐν Ἀρχεῖφ ἰδιωτικοῦ δικαίου τόμ. 7 (1940) σελ. 429 καὶ σημ. 2, Π. Πουλίτσα, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 171 - 172. Ὁ A. Gasquet, De l'autorité impériale en matière religieuse à Byzance, Paris 1879 σ. 120 - 123 διαβλέπει μὲν ὅτι κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Βαλσαμῶνος οἱ κανόνες ἀντλοῦν τὴν νομοθετικὴν τὴν ἰσχύν ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυρώσεως ἀλλὰ δὲν ἐξετάζει ἐγγύτερον τὴν κατὰ τὴν τυπικὴν ἰσχύν σχέσιν τῶν πρὸς τοὺς νόμους καὶ πρὸ πάντων νομίζει ὅτι ἡ περὶ ὑπεροχῆς τῶν πρώτων ἀποψις τοῦ βυζαντινοῦ συγγραφεῖος ἀναφέρεται εἰς δογματικὸν περιεχομένου ἐκκλησιαστικὰς ἀποφάνσεις, ἐνθ' εἶναι βέβαιον ὅτι οὗτος ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς ρυθμίζοντας θέματα ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου κανόνας.

² Παρὰ Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τόμ. Α', Ἀθήνησι 1852 σελ. 38.

³ Ἀκολουθεῖται, καθ' ὅσον βλέπω, ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Κ 5 παρὰ Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1859 σελ. 317: «*Πλέον τοίνυν τῶν νόμων τοὺς κανόνας ἰσχύειν ἀνάγκη· οἱ μὲν γάρ παρὰ βασιλέων μόνον συνετέθησαν, καὶ παρὰ τῶν εἰσέπειτα καλῶς ἔχειν ἐνομίσθησαν· οἱ δὲ γε κανόνες, παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων γνώμη καὶ σπουδῆ καὶ ψήφῳ τῶν τηρικᾶδε βασιλέων συνεγράφησαν καὶ ἐπεστηρίχθησαν*». Δὲν γνωρίζω τοῦ στηριζόμενος ὁ N. Milasch, Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 72 φρονεῖ ὅτι ἡ «ἐρμηνεία (sc. τοῦ Βαλσαμῶνος, ὑφ' ἣν ἔννοιαν συνήθως καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐκλαμβάνεται) ἀπέβη γενικὸς γνώμων ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ», δεδομένου ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐξηκολούθησεν ἀνεχομένη τὴν διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας τροποποίησιν παλαιότερων ἐκκλησιαστικῶν κανόνων.

⁴ Βλ. σχετικὰ παραδείγματα παρὰ Ι. Σ. Μπούα, Βυζαντινοὶ ἐρμηνευταὶ καὶ ἱεροὶ κανόνες ἐν Ἐκκλησιαστικῷ Φάρω τ. 32 (1933) σελ. 248 ἐπ. καὶ Π. Πουλίτσα, Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 173 ἐπ.

τέρω εἰς αὐτὴν σημασίαν καὶ γενικότητα ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος φράσις τοῦ βυζαντινοῦ κανονολόγου ; Διὰ τὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ ἀληθὲς νόημά της καὶ τὴν ἀκριβῆ ἔκτασιν ἐφαρμογῆς της, δεόν νὰ μὴ τὴν λάβωμεν αὐτοτελῶς καὶ κωρισμένως ἄλλ' ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ ἀμέσως προηγούμενα, εἰς ἃ ἄλλως τε διὰ τῶν ἐν ἀρχῇ λέξεων «Ἐπισημείωσαι τὴν παροῦσαν ἐρμηνείαν καὶ ἔχων αὐτὴν ἐπὶ μνήμης λέγε...» ρητῶς παραπέμπει καὶ εὐθέως στηρίζεται. «Περὶ μὲν οὖν (τὸ μὲν οὖν οὐχ εὔρηται ἐν χ. Τρ.) τῶν ἐν τῷ παρόντι β'. κεφαλαίῳ δηλωθέντων νομίμων ἐγράφησαν τὰ εἰκότα. Γίνωσκε δὲ οὐ διαφόρως εἰπόντινες καὶ ταῦτα ἐνώπιον τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου, μὴ ὀφείλειν κρατεῖν τοὺς κανόνας, ἔνθα νόμοις ἐναντιοῦνται, διὰ τὸ πρὸ τῆς ἀνακαθάρασεως τούτους συγγραφῆναι, καὶ οὕτω σχολάσαι (σχολάσασθαι Ἐρβ. Β) τοὺς αὐτοῖς μὴ συνάδοντας. Ἄλλοι δὲ προκομίσαντες κανόνας τοῖς νόμοις ἐναντιομένους καὶ χρησάμενοι τῇ παρουσίᾳ ρλα'. νεαρῶ τῇ κειμένῃ ἐν βιβλίῳ ε'. τῶν βασιλ. τι. γ'. κεφ. α'. λεγούσῃ τοὺς κανόνας ὡς νόμους φυλάττεσθαι, καὶ ὡς θείας γραφάς, ἐπεστόμισαν τοὺς ἀντιθετοῦντας αὐτοῖς ὅτι κἀκείνων εἰπόντων ἀνένδεκτον εἶναι τὴν τοιαύτην νεαρᾶν, ὡς παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ λεγομένην γενέσθαι, καὶ μεμνημένην καὶ τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν συνόδων, καὶ οὕτως ἄτοπὸν τι δῆθεν κατασκευαζόντων, αὐτοὶ μᾶλλον κἀκτούτου καταλαμβάνεσθαι, εἶπον τὸ οἰκειώσασθαι τὰ τῆς νεαρᾶς τὸν τὴν ἀναθεώρησιν καὶ ἀνακάθαρσιν τῶν νόμων ποιησάμενον βασιλέα. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν καὶ τοὺς τῶν μεταγενεστέρων συνόδων κανόνας ὡς νόμους κρατεῖν προσέθετο, καὶ ὡς θείας γραφάς (ἐλλείπουσιν ἐν χ. Τρ. αἱ λέξεις καὶ ὡς θείας γραφάς), ἀλλὰ καὶ ταύτην ὡς καὶ ἄλλας Ἰουστινιανείους νεαρᾶς ἵνα (leg. ἂν) ἐσχόλασεν ἐκ τοῦ μὴ καταστρῶσαι αὐτὴν εἰς τὰ βασιλικά, ὅπερ ἐδέχθη καὶ παρὰ τῷ βασιλεῖ τῷ ἁγίῳ»¹.

Τί ἐννοεῖ μὲ τὰς ἀναμφιβόλως ἁμοίρους κρυσταλλίνης διαναγείας φράσεις ταύτας ὁ Βαλσαμών ; Γεννηθείσης ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος ἀμφισβητήσεως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τινων ὅτι ἐν συγκρούσει τῶν κανόνων πρὸς τοὺς νόμους θὰ ὑπερισχύσουν οἱ τελευταῖοι, καθ' ὅσον περιληφθέντες ἢ ἐπαναληφθέντες εἰς τὰ Βασιλικά εἶναι μεταγενέστεροι πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων². Τὴν ἀντίθετον ἄποψιν ὑπεστήριξαν πειστικώτατα, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Βαλσαμώνος («ἐπεστόμισαν τοὺς ἀντιθετοῦντας αὐτοῖς», ὡς λέγει), ἄλλοι στηριχθέντες εἰς τὴν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος, νεαρᾶν 131 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἧτις, ὡς εἶδομεν, προσέδωκεν εἰς τοὺς κανόνας νομοθετικὴν ἰσχύν. Τὸ γεγο-

¹ Παρὰ Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α' σελ. 37 - 38.

² Οἱ χρονικῶς τελευταῖοι ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἀναγνωρισμένων κανόνων εἶναι, ὡς γνωστόν, οἱ τῆς ἐν ἔτει 819/880 ἐπὶ Βασιλείου Α' ἐν τῷ ναφ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας συνελθούσης συνόδου, ἐν ᾗ τὰ Βασιλικά ἐδημοσιεύθησαν ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Βασιλείου, Λέοντος Σ' τοῦ σοφοῦ.

νός ότι η νεαρά αυτή κατά την εν τοῖς Βασιλικοῖς, εἰς ἃ περιελήφθη, διατύπωσίν της παραπέμπει καὶ ἐπικυροῖ καὶ μεταγενεστέρους τοῦ Ἰουστινιανοῦ κανόνας οὐ μόνον κατ' οὐδὲν κλονίζει, παρὰ τὰ ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων ὑποστηριζόμενα, τὴν ὀρθοτέραν κατὰ Βαλσαμῶνα ἄποψιν ἀλλ' ἀντιθέτως τὴν ἐνισχύει, ὑποδηλοῦν ὅτι ὁ ἐκδὸς τὰ Βασιλικά αὐτοκράτωρ υἱοθέτησε καὶ ἐπανέλαβε τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸ τριῶν καὶ ἐπέκεινα αἰῶνων δοθεῖσαν νομοθετικὴν λύσιν, ἐπεκτείνας αὐτὴν διὰ τῶν κατὰ τὰ ἄνωτέρω φραστικῶν τροποποιήσεων καὶ εἰς τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ ἐκδοθέντας ἐκκλησιαστικούς κανόνας. Ἐὰν ὁ συντάκτης τῶν Βασιλικῶν ἐσκόπει νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰσαχθεῖσαν ἑξομοίωσιν τῶν κανόνων πρὸς τοὺς νόμους, δὲν θὰ περιελάμβανε τὴν καθιερώσασαν ταύτην νεαρὰν 131 εἰς τὴν νομοθετικὴν συλλογὴν του, ὡς ἐπραξε δι' ἄλλας νεαράς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἅστις οὕτω σιωπηρῶς κατήργησεν, οὐδὲ πολλῶ μᾶλλον θὰ διηύρυνε τὴν διατύπωσίν της, ὥστε νὰ προσδώσῃ νομοθετικὴν ἰσχύν καὶ εἰς τοὺς μεταἰουστινιανέους κανόνας. Κατὰ συνέπειαν, σκέπτεται ὁ Βαλσαμῶν, ἐπὶ συγκρούσεως τῶν οὕτω νομοθετικῶς κυρωθέντων κανόνων πρὸς τοὺς νόμους, μὴ δυναμένης βεβαίως νὰ ἀρθῇ διὰ τῶν συνήθων ἐρμηνευτικῶν μεθόδων, ὀφείλου νὰ ὑπερισχύσουν οἱ πρῶτοι, ὡς ἐκφράζοντες τὴν βούλησιν τῆς τε ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας, ἐν ᾧ τοὺς δευτέρους καθιέρωσε μόνη ἡ τελευταία.

Ἀνεξαρτήτως τῆς οὐχὶ ἀναμφιβόλου νομικῆς ὀρθότητος τοῦ τελευταίου τούτου συμπεράσματος, δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ ἄνωτέρω in extenso παρατεθέντος καὶ ἐρμηνευθέντος σχετικῶς μακροῦ σχολίου τοῦ Βαλσαμῶνος, οὗτος ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῶν κανόνων πρὸς μόνην τὴν ἐν τοῖς Βασιλικοῖς περιληφθεῖσαν αὐτοκρατορικὴν νομοθεσίαν καὶ εἰς τοῦτο δέον νὰ περιορισθῇ παρὰ τὴν γενικότητα τῆς διατυπώσεώς της ἢ ἐν τῷ συμπεράσματι διδομένη λύσις. Τὴν ἀφετηρίαν τῶν σκέψεων τοῦ βυζαντινοῦ κανονολόγου ἀποτελεῖ ἡ νεαρά 131 καὶ ἡ κατὰ τὰ Βασιλικά διατύπωσίς της. Οἱ κανόνες ἔχουν ἰσαξίαν πρὸς τοὺς νόμους ἰσχύν οὐχὶ ἐξ ἰδίας δυνάμεως ἀλλὰ διότι οἱ εἰς τὰ Βασιλικά περιληφθέντες πολιτικοὶ νόμοι τοὺς ἐξωμοίωσαν πρὸς ἑαυτούς, οὕτως ὥστε—δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἄγοντες τὴν σκέψιν τοῦ Βαλσαμῶνος εἰς τὴν τελευταίαν της συνέπειαν—ἐὰν δὲν ὑπῆρχον αἱ τοῦτο ὀρίζουσαι αὐτοκρατορικαὶ διατάξεις, οὐδεὶς λόγος περὶ νομοθετικῆς ἰσχύος τῶν κανόνων θὰ ἦδύνατο νὰ γίνῃ. Ἀυτονόητον εἶναι ἐπίσης ὅτι ἡ διὰ μονομεροῦς νομοθετικῆς πράξεως ἀποδεχθεῖσα μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου της τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνας πολιτεία εἶναι ἐλευθέρω νὰ μεταβάλλῃ μεταγενεστέρως στάσιν καί, καταργοῦσα διὰ νεωτέρου νόμου τὸν εἰσαγαγόντα τὴν νομοθετικὴν ἰσχύν τῶν κανόνων νὰ τοὺς στερήσῃ ταύτης. Ἐφ' ὅσον ὅμως δὲν τὸ πράττει καὶ ἐμμένει εἰς τὴν ἑξομοίωσιν πρὸς τοὺς πολιτειακούς νόμους τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, οὗτοι καθίστανται συστατικὸν τμήμα τοῦ ἐν τῷ κράτει ἰσχύον-

τος δικαίου, ὅπερ οὕτω ἀποτελεῖται οὐ μόνον ἐκ τῆς εἰς τὰ Βασιλικά κωδικοποιηθείσης πολιτικῆς νομοθεσίας ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν εἰς οὓς ταῦτα παραπέμπουν κανόνων. Καὶ οὕτως ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα· ἐν περιπτώσει συγκρούσεως τινὸς τῶν ἐν τοῖς **Βασιλικοῖς κατεστρωμένων διατάξεων** πρὸς ἐκκλησιαστικὸν κανόνα τίς θὰ θεωρηθῆ ἑπικρατέστερος; Ὁ Βαλσαμῶν θεωρεῖ, ὡς εἶπον, εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἑπικρατεστέρους τοὺς κανόνας, ὡς ἐκφράζοντας τὴν βούλησιν τῆς τε πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀλλ' οὐδὲ πόρρωθεν φαίνεται διατεθειμένος νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ προκρινομένην λύσιν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν συγκρούσεως **μεταγενεστέρου τῶν Βασιλικῶν νόμου** πρὸς παλαιότερον κανόνα. Ἐφ' ὅσον τὴν νομοθετικὴν τῶν κανόνων ἰσχύν, εἰ καὶ ὑπερέραν τῶν νόμων, ἔξαρχᾶ, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἐκ τῆς πολιτειακῆς βουλήσεως, θὰ ἦτο λίαν ἀσυνεπής, ἐὰν ἠρνεῖτο εἰς τὴν πολιτείαν τὴν δυνατότητα νὰ ἀνακαλέσῃ μεταγενεστέρας τὴν ἅπαξ ἐκδηλωθεῖσαν νομοθετικὴν τῆς βούλησιν, στεροῦσα διὰ μεταγενεστέρας πράξεως νομοθετικοῦ κύρους εἴτε ὅλους γενικῶς τοὺς κανόνας εἴτε ὄρισμένους ἐξ αὐτῶν. Ἄλλ' ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ ἐν γνώσει περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀντιθέτου ἐκκλησιαστικοῦ κανόνου νομοθετεῖ κατὰ διάφορον τρόπον ἐφ' οἰουδήποτε θέματος, ὡς συχνότατα συνέβαινεν ἐν Βυζαντίῳ καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν Βασιλικῶν, ἢ πολλῶ μᾶλλον ρητῶς δρῖζει τὴν κατάργησιν ὄρισμένου κανόνου, τί ἄλλο ἐννοεῖ εἰ μὴ ὅτι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ θέλει νὰ ὑπερισχύσῃ ὁ νῦν ἐκδιδόμενος νόμος τοῦ δι' αὐτοῦ καταργητέου κανόνου;

Ἐν συμπεράσματι ὅθεν ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ἐρμηνεύοντες ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ συνήθως ὑπεράγαν γενικευόμενον σχόλιον τοῦ Βαλσαμῶνος, ὅτι οὗτος θεωρεῖ τοὺς κανόνας ὑπερέρους τῶν νόμων οὐχὶ ὡς ἐκ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν φύσεως ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει θετικῶν διατάξεων τῆς ἐν τοῖς Βασιλικοῖς περιληφθείσης πολιτειακῆς νομοθεσίας, αἵτινες ὅμως δὲν θὰ ὑπερισχύσουν βεβαίως μεταγενεστέρας ἀντιθέτου ρητῆς ἢ σιωπηρᾶς ἐκδηλώσεως τῆς παντοδυνάμου νομοθετικῆς βουλήσεως.

Α. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ